

Васильєв Ю.К.

**Олександр Михайлович
Шумлянський (1748-1795)
про вдосконалення викладання
у вищій медичній школі**

Сумський державний університет, м. Суми, Україна

Vasyliiev Ju.K.

**Alexander Mikhailovich
Shumlyansky (1748-1795)
on the improvement of teaching
at the higher medical school**

Sumy State University, Sumy, Ukraine

y.vasilyev@med.sumdu.edu.ua

Вступ

Ім'я уродження Полтавщини, сина значкового товариша Полтавського полку, професора О.М. Шумлянського ми знайдемо у багатьох енциклопедіях та біографічних довідниках. Він автор латинської дисертації «De structura genum» («Про будову нирок», 1782). Саме завдяки цьому фундаментальному дослідженню він увійшов до історії медицини.

Разом з тим він автор ще й книги: «Мнение одного истиннолюбца о поправлении наиболее полезнейшей для людей науки» (1787) [1]. У 1787 р., тобто того ж року, коли побачила світ книга проф. Шумлянського, у німецькомовному бібліографічному покажчику Н.Л.С. Васмеістер з'явилася інформація про неї [2]. Зазначено формат книги та кількість сторінок у ній: 64 сторінок in octavo з двома таблицями. Взагалі, якщо бути точніше, сторінок у книзі більше, оскільки перші чотири сторінки не пронумеровані. Дано і більш точний формат книги. Він не просто ін-октаво (8°, тобто – 1/8 частина листа), а якщо бути скрупульозним – crown octavo (190 мм × 122 мм). Вказано автора: Doctor Aleksandr Schumljanskij, що важливо, оскільки у виданій книзі про це не сказано. Зазначено місто, де вона видана: in St. Petersburg. «Мнение» в цьому покажчику дано в наступній транслітерації: Mnjenie odnogho istinnoljubtza o poprawlenii naipoleznjajschej dlja ljudej nauki.

Саме у такому вигляді – транслітерацією латиницею – книга Шумлянського наведена у бібліографічному покажчику Л.Ф. Зміїва (1886) [3], а звідти потрапила до «Энциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона» (1904) та «Русского биографического словаря» (1911) [4], останні два словники широко представлені в Інтернеті.

У 1815 р. «Мнение» Шумлянського було наведено у бібліографії В.С. Сопікова, але не в транслітерації, а оригінальному написанні [5]. Підкреслимо, що як заголовок книги, так і зміст її (у цитатах) ми даємо без літер «і», «ѣ», «ѳ» та «v» замінюючи їх на «и», «е», «ф» та «в» відповідно, і навіть без літери «ъ» в кінці слів.

В деяких випадках доводиться давати роз'яснення застарілих слів, всі ці пояснення наведено у квадратних дужках. В.С. Сопіков вказав автора книги – твір Олександра Шумлянського. Зазначив її формат – 8°, місце видання – Санкт-Петербург. Водночас, помилково вказавши рік видання – 1785, а не 1787.

Слід вважати, що саме книга В.С. Сопікова ввела в оману Я.О. Чистовича (1883), який писав, що в 1784 р. було порушено питання про перетворення госпітальних шкіл у такі медико-хірургічні училища, де викладалися б медичні науки в більших розмірах, ніж у тодішніх госпітальних школах. Далі проф. Чистович відмічав, що в цей час доктор Шумлянський був активним учасником у розробці цього питання і, як доказ цього, дає посилання на книгу з помилковим роком видання [6].

Нарешті книга Шумлянського наведена у каталозі книг XVIII століття (1966). Вказані: автор – Шумлянський Олександр Михайлович (1748-1795); місце видання – Санкт-Петербург; формат – 8°. Правильно зазначено рік видання – 1787, та обсяг – [4], 64 с.; 2 л. табл. Наведена фотографія титульного аркуша книги. Вперше титульний лист «Мнения» опублікував С.Л. Соболев (1951) [7].

Отже, книга О.М. Шумлянського 1787 р. не забута, вона розміщена у ряді бібліографічних довідників, але досі їй не було присвячено жодного спеціального дослідження.

Мета дослідження: з'ясувати історію появи книги О.М. Шумлянського про вдосконалення викладання медицини – «Мнение одного истиннолюбца о поправлении наиболее полезнейшей для людей науки» (1787), а також проаналізувати її зміст і, тим самим, закрити прогалину в біографії професора.

Матеріали та методи

Історичними джерелами для роботи були опубліковані матеріали, багато з яких досі не використовувалися біографами О.М. Шумлянського. В якості основного методу дослідження в статті був застосований історичний метод.

Результати дослідження та їх обговорення

Основною формою підготовки лікарів XVIII ст. у Російській імперії протягом тривалого часу були госпітальні школи. Саме одну з таких госпітальних шкіл, при Петербурзькому адміралтейському шпиталі, закінчив Олександр Шумлянський. Госпітальна школа, до речі, була і в Україні. Це госпітальна школа при госпіталі в Єлизаветграді (нині Кропивницький), яку закінчив відомим проф. С.Й. Мухін (1766-1850).

Крім того, з 1783 р. у Петербурзі був Імператорський медико-хірургічний інститут (ІМХІ; Kaiserliche Medicinisch-chirurgischen Institut), який був відкритий у зв'язку з приєднанням до імперії остзейських земель, де було багато німців. Якраз для них був створений цей інститут, викладання там велося німецькою мовою. Його піклувальником був сенатор Петро Васильович Завадовський. Інститут не перебував у підпорядкуванні Медичної колегії, кошти на його утримання виділялися Кабінетом Імператриці.

П.В. Завадовський багато займався організацією системи освіти – від нижчої та середньої до вищої. У 1782 р. він очолив Комісію про заснування училищ, у 1802 р. став першим керівником Міністерства народної освіти, походив він з українського козацького роду Завадовських, а освіту здобув у Києво-Могилянській академії.

У 1784 р. під головуванням П.В. Завадовського відбулася нарада, на якій обговорювалося питання щодо вдосконалення постановки навчання в ІМХІ. На цю нараду було запрошено проф. М.М. Тереховського (1740-1796), який висловив свої думки з цього приводу. У тому ж 1784 р. було ухвалено рішення щодо збору відомостей про стан вищої медичної освіти в Західній Європі і потребі для цього відрядити туди докторів Тереховського та Шумлянського.

Як розвивалися подальші події, ми дізнаємось із опублікованих листів О.М. Шумлянського. Лист від 9/20 грудня 1784 р.¹: «<...> отъезд наш отложен до Нового года. Не знаю, переменится ли он или скоро последует. С П[етром] В[асильевичем] Завадовским] с тех пор не удалось говорить, хотя и был у него несколько раз. Будущего моего спутника М.М. [Тереховского] характер мне довольно известен.»² Лист від 9/20 січня 1785 р.: «Но об моем отъезде еще нет ничего известного. Может быть, на сих днях услышу. Знаю только, что он [П.В. Завадовский] меня своим покровительством снабдеживает

<...> Мартын Мат[веевич Тереховский] весьма много трудится в сем деле, и в великой доверенности у П.В. [Завадовского] и хочет усердно, чтоб я с ним ехал».³ Лист від 30 січня /10 лютого 1785: «Он же [П.В. Завадовский] объявил мне, что отправление нас в чужие края не отложено и сбудется не в продолжительное время.»⁴ Лист від 6/17 березня 1785 р.: «Вы знаете, что я теперь должен повиноваться званию моему, и ехать в чужие края с М.М. [Тереховским]. Мы и действительно туда в субботу или воскресенье отправимся.»⁵

Зрештою, настав день від'їзду – 17/28.03.1785 р.: «В 1785 году марта 17 дня и отправился я с моим товарищем в означенный путь, получив прогонных денег каждый по 1000 червонных, сверх определенного нам жалования.»⁶ П.В. Завадовський повідомив про це відрядження Медичній колегії (тодішній вищий орган управління медичною справою в країні) запискою від 1/12 березня 1785 р.: «Её императорское величество высочайше указать мне соизволила отправить в чужие края по делам основанной здесь школы хирургической (мається на увазі ІМХІ – Ю.В.) докторов Мартына Тереховского и Александра Шумлянского.»⁷

Отже, ініціатором поїздки закордон названих лікарів був П.В. Завадовський, який і домігся, щоб ця подорож відбулася. Це відрядження не було завданням Медичної колегії, як написано у біографічному довіднику Києво-Могилянської академії (2001) [8].

Здійснюючи свою закордонну поїздку, М.М. Тереховський та О.М. Шумлянський побували у Відні, а наприкінці літа 1785 р. були вже в Парижі, що зазначено в паризькому щоденнику А.Г. Бобринського: «Шумлянский и другой доктор ездят на коште государевом с письмами рекомендательными от Государыни к послам и с коммиссиею [заданием] осмотреть все госпитали, аптеки, школы лекарственные и прочее до сей части касающееся, с тем, чтоб, осмотря все лучшие заведения, основать их у нас по наместничествам и в провинциях по лучшим планам.» (31.08.1785 р.)⁸ Так, тут трохи наплутано, мета поїздки була тільки «школы лекарственные».

Як видно з листа від 14/25 листопада того ж 1785 року восени М.М. Тереховський та О.М. Шумлянський у Великій Британії, який був відповіддю на лист лондонського посла графа С.Р. Воронцова: «Вследствие письма вашего сиятельства от 30 сентября (11 октября) касательно г. докторов Тереховского и Шумлянского, Ея Императорское Величество позволяет

¹ Там где проставлены двойные даты, они приведены как по юлианскому, так и по григорианскому стилям. Там, где проставлено подвійні дати, вони наведені як за юліанським, так і за григоріанським стилем.

² Письмо А.М. Шумлянского д-ру Ф.М. Катрановскому. С.-Петербург, 9 декабря 1784 г. // Научное наследство. Естественнаучная серия. – М.: из-во АН СССР, 1951. – Т.2. – С. 468.

³ Письмо А.М. Шумлянского И.В. Рудскому. Петербург, 9 января 1785 г. // Там же. – С.469.

⁴ Письмо А.М. Шумлянского И.В. Рудскому. С.-Петербург, 30 января 1785 г. // Там же. – С. 470.

⁵ Письмо А.М. Шумлянского И.В. Рудскому. С.-Петербург, 1785, марта 6 дня. // Там же. – С. 473.

⁶ Объяснительная записка А.М. Шумлянского [о командировке за границу совместно с М.М. Тереховским] // Там же. – С. 476.

⁷ Цит. по: Чистович Я.А. История первых медицинских школ в России. – СПб., 1883. – С. CCCXLII.

⁸ Дневник графа А.Г. Бобринского, веденный в кадетском корпусе и во время путешествия по России и за границей // Русский архив. – 1877. – Кн. 3, вып. 10. – С. 161-162.

им остаться в Англии шесть месяцев. Ваше сиятельство получите из Кабинета вексель на пятьсот фунтов стерлингов, из коих триста семьдесят на их тамошнее содержание, а остальные сто тридцать на покупку хирургических и физических инструментов.»⁹

Новий 1786 рік О.М. Шумлянський з М.М. Тереховським зустріли у столиці Сполученого Королівства. 16/27 грудня 1785 р. із Лондона Олександр Шумлянський писав: «Графу Семену Романовичу [Воронцову], здешньому министру угодно было, чтоб мы с Мартыном Матвеевичем пожили подолее в Англии. И так, пожив в Лондоне через три месяца, получили мы теперь и позволение из Петербурга остаться здесь еще месяца на четыре. Поэтому на сих днях и отправимся отсюда в другие Аглинские университеты, а оттуда опять возвратимся в Лондон. А после намерены продолжить наш возвратный путь посуху. Вы видите, что возвращение наше в Россию прежде лета быть не может, к моему сожалению.»¹⁰

У квітні Олександр Шумлянський вирушив у зворотний шлях, але один. Один, бо вони з М.М. Тереховським посварилися. Про це у листі до брата посол граф С.Р. Воронцов писав: «Schoumlanskoj resta en Angleterre, et Terechowskoj alla en Ecosse, d'où, quand retourna celui-ci, l'autre s'en alla en Hollande, et Terechowskoj resta ici, sous prétexte d'affaires, pour ne pas le joinder»¹¹. Таким чином, за свідченням графа, Шумлянський залишився в Англії, а Терехівський поїхав до Шотландії. Коли ж останній повернувся, перший поїхав до Голландії, а Тереховський затримався, щоб не їхати з ним разом.

Зворотний шлях Олександра Шумлянського був через Голандію та Пруссію, і до Петербургу він приїхав 13/24 серпня 1786 р. Наступного дня лікар прийшов до П.В. Завадовського і дав йому свій звіт, який досі в архівах не знайдено, а отже, з великою ймовірністю, не зберігся.¹²

Треба думати, що частина того, що доктором Шумлянським було написано і передано сенатору Завадовському, увійшло в його книгу 1787 р.: «Мнение одного истиннолюбца о поправлении наиболее полезнейшей для людей науки», де любитель істини («истиннолюбец») викладає свої міркування щодо покращення («поправлення») викладання медицини, яка названа – «наиболее полезнейшей для людей наукой».

Проф. Шумлянський починає свою працю латинським епіграфом: *Amicus Plato; sed magis amica*

Veritas; тобто Платон мені друг, але істина дорожча. У книзі він дає перелік дисциплін («начертание системы врачебной»), знання яких необхідні майбутньому медику. По Шумлянському ця система наук розподіляється на дві групи (для зручності тут і далі ми будемо використовувати нумерацію груп, підгруп тощо):

1.0. «Служебные, то есть те, которые очищают, и просвещают разум учащихся, научая их, как познавать природу вообще, и чрез то приуготовляют их к познанию природы человеческой»; та 2.0. «Существенные или анфрология [антропология] о природе человека, и о [обо] всем том, что нужно для жизни его».

У свою чергу, кожна з цих груп він поділив на дві підгрупи:

1.1. «Науки начальные, которые приуготовляют учащихся к познанию наук естественных, и научают, как подражать природе, изображая оную или чертами, или словами»; 1.2. «Науки естественные, которые испытывают самое естество веществ, нужных и полезных для анфрологии [антропологии]»; 2.1. «Феория [теория] анфрологии [антропологии]: о познании природы человека чрез приложение к ней наук служебных»; 2.2. «Практика анфрологии [антропологии]: сохранение природы человека здоровой, и о поправлении болезненной, чрез приложение всех наук, в сходственность [в соответствии] с анфрологическою [антропологическою] феориею [теорией]».

Тепер перейдемо до розбору кожної з цих чотирьох підгруп. 1.1. Початкові науки. Сюди по Шумлянському входять:

1.1.1 «Рисовальная наука»; 1.1.2. «Словесные науки, для врачей нужные (языки; логика; география)»; 1.1.3. «Мафиматика [математика], по колику [насколько] необходима для познания физики (арифметика; аналитика или алгебра; геометрия и проч.)».

Ще Генеральний регламент про госпіталі 1735 р. для викладання у госпітальних школах передбачав: «одного рисовального мастера для лучшего обучения в анатомии» (він навчав учнів малюванню анатомічних препаратів) та «одного студиоза для обучения латинского языка».¹³

У 1786 р. госпітальні школи були перетворені у медико-хірургічні училища (у Московському училищі О.М. Шумлянський з 1787 р. був професором) і були прийняті штати їх, які так само передбачались вчителі з малювання, і мов.¹⁴

⁹ Письмо князя А.А. Безбородко графу С.Р. Воронцову. С.-Петербург, 14/25 ноября 1785 г. // Архив князя Воронцова. – М., 1879. – Кн. 13. – С. 103.

¹⁰ Письмо А.М. Шумлянского Ф.М. Катрановскому. Лондон, 27/16 декабря 1785 г. // Научное наследство. Естественнаучная серия. – М.: АН СССР, 1951. – Т.2. – С.474.

¹¹ Письмо графа С.Р. Воронцова к брату графу А.Р. Воронцову. Лондон, 7/18 июля 1786 г. // Архив князя Воронцова. – М., 1876. – Кн. 9. – С. 65.

¹² Объяснительная записка А.М. Шумлянского [о командировке за границу совместно с М.М. Тереховским]

// Научное наследство. Естественнаучная серия. – М.: АН СССР, 1951. – Т.2. – С. 475-478.

¹³ Генеральный регламент о госпиталях и о должностях, определенных при них докторов и прочих медицинского чина служителей, также комиссаров, писарей, мастеровых, работных и прочих к оным подлежащих людей. 24 декабря 1735 г. // Полное собрание законов (далі: ПСЗ). Соб. 1-е. – СПб., 1830. – Т.9. – №6852.

¹⁴ Штат Медицинской коллегии с подлежащими ведению её местами. 15 июля 1786 г. // ПСЗ. Соб. 1-е. – СПб., 1830. – Т.44, часть 2. – № 16412.

Тут, як ми бачимо, автор дотримується усталеної традиції. Але, крім того, він вважав за важливе запровадження викладання математики, в обсязі необхідному для розуміння учнями фізики (про фізику нижче – 1.2.2.). Ця його пропозиція була врахована. У 1793 р. у медико-хірургічних училищах було запроваджено викладання як математики, так і фізики [9].

Далі проф. Шумлянський переходить до природничих наук.

1.2. Науки природничі. Вони за його класифікацією складаються із трьох частин. 1.2.1. Природна історія, яка «учит, исторически распознавать естественные тела по колику [насколько] оне [они] нужны для антропологии [антропологии]» (ботаніка; зоологія, мінералогія). 1.2.2. Природна філософія чи фізика, яка «исследует свойство тел, и уставы [законы] их движения, по колику [насколько] оне [они] необходимы для антропологии [антропологии]» (астрономія про тіла небесні; механіка і динаміка про рух тіл взагалі; наука про властивість стихії – про повітря, про вогонь, про воду, про землю; оптика або наука про властивість світла – діоптрика та катоптрика; наука про електричну силу). 1.2.3. Хімія медична чи аптекарська наука. «О разрушении и составлении врачебных тел, для познания их свойства, посредством огня и разных орудий» – рослинних, мінеральних та тварин.

Як бачимо у підрозділі природничі науки (1.2): ботаніка, зоологія, мінералогія, фізика, медична хімія. Ще штати медико-хірургічних училищ 1786 р. передбачали викладання ботаніки та хімії; у 1793 р., як зазначено вище, у цих училищах запроваджено викладання математики та фізики. За статутом та штатами Медико-хірургічної академії 1806 р. (медико-хірургічні училища на той час були реорганізовані в академію) передбачалося викладання медикам математики та всіх «природничих наук», які назвав проф. Шумлянський. Для цього необхідно було три професори: 1) математики та фізики, 2) природної історії, 3) хімії.¹⁵ Отже, всі побажання автора було враховано під час проведення реформ вищої медичної освіти кінця XVIII – початку XIX століть.

Потім проф. Шумлянський переходить до другої частини своєї системи наук, які необхідні майбутньому медику: 2.0. Суттєві науки чи антропологія. Цю групу, як вже було сказано вище, він поділив на дві підгрупи. Почнемо з першої з них.

2.1. Теорія антропології. Сюди, за Шумлянським, входять:

2.1.1. «Наука о познании здоровой природы человека (анатомия: о природном строении тела человеческого и его частей, которое показывается чрез раздробление – или трупов человеческих преимущественно, или скотов живых и мертвых, по сходству их с человеком»; физиология: о согласном действии в теле жизненных сил и орудий [органов], т.е.

о здоровой жизни человека, которую исследуют – или на живом человеке, или на живых скотах»).

2.1.2. «Наука о познании болезненной природы человека (носология: о поврежденном строении тела человеческого и его частей, т.е. самых болезнях, показывая оные – или на самых больных людях, живых и болезнью померших, или по сходственности [сходству], на больных скотах живых и дохлых; пафология [патология]: о поврежденном действии жизненных сил, и орудий [органов] телесных, т.е. о болезненных припадках, показывая оные – или на больных людях, или на больных животных»).

Як бачимо, до підрозділу теорія антропології (2.1.) Шумлянський включив анатомію, фізіологію, патологічну анатомію («носология – наука о поврежденном строении тела человеческого») та патологічну фізіологію.

I, нарешті, останній підрозділ у О.М. Шумлянського. 2.2. практика антропології.

2.2.1. «Диететика, или наука о соблюдении здоровой природы человека, чрез сохранение жизненных сил, посредством всего того, что для жизни его необходимо», яка у свою чергу розпадається на дві частини. Перша з них «относительно к телу: показывая вещества к продолжению жизни необходимые, полезные или для оного вредные – о веществах для жизни полезных и вредных». Друга ж «относительно к душе: показывая действия страстей в теле человека, в жизни его необходимых, полезных, и вредных, сколько врачу о том ведать надлежит – о страстях душевных для жизни полезных и вредных.»

Дієта (diaeta), у тодішньому розумінні, це упорядкований, здоровий спосіб життя, а не лише сукупність правил вживання їжі. Дієтетика (diatetica) – це вчення про мистецтво жити; всі заходи регламентованого способу життя, що сприяє підтримці чи оздоровленню фізичного та психічного здоров'я, або наука про профілактичну та лікувальну дію дієти. В університетському статуті 1835 р., а він належав і до Харківського університету, у переліку дисциплін, які викладаються на медичному факультеті – «дієтетика чи гігієна».¹⁶

2.2.2. «Ферапевтика [терапевтика, терапия], или наука о поправлении болезненной природы человека, чрез исцеление болезней или болезненных припадков, посредством лекарств внутренних или наружных». Вона розпадається на умоглядну («умозрительную») та дослідну («опытную»).

«Умозрительная испытывает силу и действие врачевательных [медицинских] средств, в теле человеческом, как внутренних, так и наружных, коих историческое познание показано в разных науках естественных»: «врачебной о лекарствах внутренних»; «лекарской о лекарствах наружных и лекарских орудиях

¹⁵ Устав и штат Санкт-Петербургской медико-хирургической академии. 18 декабря 1806 г. // История Императорской военно-медицинской (бывшей медико-хирургической) академии за сто лет / под ред.

И.П. Ивановского. – СПб.: тип. МВД, 1898. – Приложение, с. 26-39.

¹⁶ Общий устав Императорских российских университетов. 26 июля 1835 г. // ПСЗ. Соб. 2-е. – СПб., 1836. – Т.10, отд. 1. – № 8337.

[инструментах]»; «можно прибавить о лекарствах скотских, наружных и внутренних.»

«Опытная показывает способ, как употреблять врачества [лекарства и хирургические приемы] внутренние и наружные, к исцелению тела, сходственно [в соответствии] с правилами носологии и пафологии [патологии]: искусство врачей предписывать и давать лекарства внутренние для исцеления болезней внутренних; искусства лекарей употреблять хирургические средства к у врачевании [лечению] болезней лекарских; можно прибавить: в чем состоит искусство коновалов.»

Тут (2.2.2.) Олександр Шумлянський пише про «врачів» та «лекарів». Відповідно до західноєвропейської традиції, «врачі» або «доктора» це ті медики, які закінчили медичні факультети в університетах; вони займалися лікуванням внутрішніх хвороб. «Лікарі» – це хірурги, які не мали університетської освіти; вони лікували зовнішні хвороби («хвороби лікарські», а порожнинні операції на той час не отримали ще поширення) і травми, використовуючи при цьому «лікарські знаряддя», тобто хірургічні інструменти. У Західній Європі тоді саме проходив процес перетворення хірургії на одну з дисциплін, яку викладають в університетах на медичних факультетах.

Тут О. Шумлянський пише і про мистецтво коновалів, тобто про ветеринарію або «скотолікування». Тільки на початку XIX ст. доводиться становлення підготовки ветеринарних лікарів. Тому, навіть в університетському статуті 1835 р., а він належав, як уже сказано вище, і до Харківського університету, у переліку предметів, що викладаються на медичному факультеті, зазначено ветеринарію: «10) Скотолечение: а) ветеринарная анатомия и физиология; в) искусство познавать и лечить болезни домашних животных, также рассечение трупов их».¹⁷ І на утримання у Харківському університеті «ветеринарного практического заведения и нужные при оном инструменты» щорічно асигнувалася 8000 рублів.¹⁸ Тому закономірно, що у 1787 р. (тобто майже півстоліття до університетського статуту 1835 р.) проф. Шумлянський пише про ветеринарію, як складову в освіті майбутніх медиків.

Олександр Шумлянський не пропустив і історії медицини: «История врачебной учености, а особливо антропологическая [антропологическая], описывающая не жизни сочинителей, но их изобретения и достопамятные мнения, так же принадлежит к врачу. Она в преследовании и истолковании каждой частной науки порознь здесь включена быть может, по сему же расположению.» Отже, проф. Шумлянський вважав, що майбутньому медику так само необхідно викладати спеціальну історію медицини, тобто історію окремих

дисциплін – анатомії, фізіології, терапії тощо. Так як історія цих предметів викладання є невід'ємною складовою самих цих дисциплін, то і викладатися вони повинні не окремо, а при вивченні кожної цієї науки, як їх необхідна частина. З цим не можна не погодитися і сьогодні, але, разом з тим, теперішній досвід викладання підказує, що студентам-медикам необхідне знання не лише спеціальної історії медицини, а й загальної історії медицини, яка викладається лише в окремому курсі історії медицини.

Не забув проф. Шумлянський ще дві дисципліни – «медицина судебная, или правная (medicina forensis), так же благочиние врачебное (politia medica)». Вони, на його думку, у системі наук, які викладаються медикам, можуть бути розміщені в підрозділі теорія антропології (2.1).

Він перший у Російській імперії вказав на необхідність викладати у вищій медичній школі медичну поліцію (politia medica) – науки про форми діяльності держави в галузі охорони здоров'я. Нагадаємо, його «Мнение» побачила світ 1787 р., а лише 1795 р. було опубліковано латинську промову про медичну поліцію проф. Ф.Ф. Керестурі (F. Keresturi; 1735-1811) «Oratio de politia medica ejusque in Rossia usu». І в тому ж 1795 р. було видано книгу І.Ю. Вельцина (J.Ch. Weltzien; 1767-1829) присвячена медичній поліції: «Начертание врачебного благоустройства или О средствах зависящих от правительства к сохранению народного здоровья». Нарешті, лише статут та штати Петербурзької медико-хірургічної академії 1806, складені І.П. Франком (J.P. Frank; 1745-1821), вперше включили медичну поліцію як обов'язковий предмет викладання у вищій медичній школі.¹⁹

О.М. Шумлянський звертав увагу на необхідність суворої послідовності у вивченні дисциплін: «не познав самого строения тела в анатомии, не будут [учащиеся] знать действий онаго в изъяснении физиологии; а и того менее в состоянии будут понять оных повреждение, или причины онаго в пафологии [патологии]; кольми паче ["кольми паче" – тем более] слепотствовать [слепы] будут в практике, которая есть приложение к телу человеческому всех оных наук.» Якщо немає логічної послідовності у викладанні, то учні «при всей своей прилежности не могут приобрести довольных успехов в училищах», виходять із училищ «худыми врачами» і «по тому и училища не приносят той пользы, которой могло бы ожидать правительство».

І далі. «Образ учения наилучший есть тот, который пространную науку делает соразмерною понятию учащихся. К сему достигнуть можно < через естественное самонужнейших [самое нужное] расположение, основанное на самом познании тела человеческого. Оно покажет взаимную оных предметов между собою связь в

¹⁷ Там же // ПСЗ. Соб. 2-е. – СПб., 1836. – Т.10, отд. 1. – № 8337.

¹⁸ Высочайше утвержденные штаты императорских российских университетов: Санкт-Петербургского, Московского, Харьковского и Казанского. 26 июля 1835 г. // ПСЗ. Соб. 2-е. – СПб., 1836. – Т.10, отд. 2. – №8337.

¹⁹ Устав и штат Санкт-Петербургской медико-хирургической академии. 18 декабря 1806 г. // История Императорской военно-медицинской (бывшей медико-хирургической) академии за сто лет / под ред. И.П. Ивановского. – СПб.: тип. МВД, 1898. – Приложение, с. 26-39.

каждой особенной науке, и самых частных сих наук неразрывной между собою союз, что и составит естественную систему врачебной науки.» Разом з тим, для правильної послідовності вивчення дисциплін, складових його системи наук необхідно було дати розподіл цих предметів за роками навчання та визначитися з кількістю цих років чи курсів (класів, як тоді казали), що проф. Шумлянський у «Мнениі» не зробив.

Він писав, що «разделение врачебной науки на разные части требовало бы толикаго [такого] же числа учителей, для лучшего исполнения их должностей: но полезная умеренность общественных расходов навлекает необходимость уменьшить оное [их] без нарушения пользы, от них ожидаемой.» Справді, якщо в той час на курсі було лише до 30 учнів, то «корисна помірність громадських витрат» призводила до того, що одному професору доводилося викладати декілька дисциплін. У зв'язку з цим важливо було визначитися з питанням, скільки професорів (кафедр) необхідно на факультеті і як згрупувати ці предмети викладання по кафедрах. Наприклад, штати Медико-хірургічної академії 1808 р. передбачали професора «повивального мистецтва [акушерство], судної медицини та медичної поліції». Отже, професор цієї кафедри викладав три предмети.²⁰ Своєї ж думки проф. Шумлянський і з цього приводу теж не висловив.

О.М. Шумлянський вказував, що країни «пекущиеся о блаженстве народа, кажется соединенными силами прилагают попечение о благосостоянии врачебной науки. Во всех пределах Европы восстанавливаются врачебные училища, обогащаются похвальнейшими заведениями в пользу врачебных наук.» І далі: «число, как училищ, так и учащихся зависит от правительства, которое, сообразуясь с пространством государства, определяет и потребное и врачей количество». Отже, потрібно збільшувати кількість училищ і учнів у них, але необхідний державі рівень забезпеченості лікарями, кажучи сучасним мовами, має визначити держава.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням ролі М.М. Тереховського у вдосконаленні викладання у вищій медичній школі.

Висновки

З березня 1785 по серпень 1786 р. протягом року і п'яти місяців О.М. Шумлянський перебував у закордонному відрядженні, куди був посланий урядом разом із М.М. Тереховським для збору матеріалів про організацію вищої медичної освіти у країнах Західної Європи, а ініціатором та організатором цієї поїздки був сенатор Завадовський. Вони побували у Відні, Парижі, понад півроку провели у Великій Британії. Зворотний шлях доктора Шумлянського, який він зробив один, був через Голандію та Пруссію.

Результатом цього відрядження був складений Олександром Шумлянським звіт, який він вручив П.В. Завадовському, і якого досі в архівах не виявлено, та його книга «Мнение одного истиннолюбца о поправлении наиболее полезнейшей для людей науки» (1787).

Проф. Шумлянський у своїй книзі запропонував струнку систему наук, яка має бути покладена в основу викладання у вищій медичній школі. Він передбачив подальший розвиток системи вищої медичної освіти. У його системі належна увага була приділена і профілактичній дисципліні гігієні (діететика). Він перший у Російській імперії вказав на необхідність включити до числа дисциплін, що викладаються, медичну поліцію (politia medica).

Водночас проф. Шумлянський не висловив свою думку про тривалість навчання у вищій медичній школі та не розподілив предмети викладання своєї системи наук за роками навчання (класами), хоча вказав на необхідність суворої послідовності у їх вивченні. Він не дав компонування навчальних дисциплін по кафедрам і не зазначив, скільки ж кафедр (професорів) має бути у вузі. Однак, ми повинні відзначити, що все перераховане могло не бути метою його книги.

Література

1. Шумлянський А.М. Мнение одного истиннолюбца о поправлении наиболее полезнейшей для людей науки. – СПб., 1787. – [4], 64 с., 2 л. табл.
2. Vasmeister H.L.Ch. Russische Bibliothek, zur Kenntniß des gegenwärtigen Zustandes der Literatur in Rußland. – St.Petersburg; Riga; Leipzig, 1787. – Bd.11. – Nr. 1073.
3. Змеев Л.Ф. Шумлянський Александр Михайлович // Л.Ф. Змеев. Русские врачи-писатели. – СПб., 1886. – Тетрадь 2. – С. 169.
4. Турчинская. Шумлянський Александр Михайлович // Русский биографический словарь. – СПб., 1911. – Т.: Шебанов – Шютц. – С. 538.
5. Сопиков В.С. Опыт российской библиографии, или полный словарь сочинений и переводов, напечатанных на словенском и российском языках от начала заведения типографий до 1813 года. – СПб., 1815. – Ч. 3. – №6255.
6. Чистович Я.А. История первых медицинских школ в России. – СПб., 1883. – С. XXXLII.

²⁰ Штат Императорской медико-хирургической академии. 28 июня 1808 г. // ПСЗ. Соб. 1-е. – СПб., 1830. – Т. 44, часть 2. – № 23185.

7. Соболев С.Л. Основоположник отечественной гистологии А.М. Шумлянский (1748-1795) // Научное наследство. Естественнаучная серия. – М.: АН СССР, 1951. – Т.2. – С. 425.
8. Криштопа Б.П. Шумлянський Олександр Михайлович // Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. – С. 594-595.
9. Палкин Б.Н. Русские госпитальные школы XVIII века и их воспитанники. – М.: Медгиз, 1959. – С. 37.

References

1. Shumlyanskii A.M. Mnenie odnogo istinnolyubtsa o popravlenii naipoleznejishei dlya lyudei nauki. – SPb., 1787. – [4], 64 s., 2 l. tabl.
2. Васmeister H.L.Ch. Russische Bibliothek, zur Kenntniß des gegenwärtigen Zustandes der Literatur in Rußland. – St.Petersburg; Riga; Leipzig, 1787. – Bd.11. – Nr. 1073.
3. Zmeev L.F. Shumlyanskii Aleksandr Mikhailovich // L.F. Zmeev. Russkie vrachi-pisateli. – SPb., 1886. – Tetrad 2. – S. 169.
4. Turchinskaya. Shumlyanskii Aleksandr Mikhailovich // Russkii biograficheskii slovar. – SPb., 1911. – Т.: Shebanov – Shyutts. – S. 538.
5. Sopikov V.S. Opit rossiiskoi bibliografii, ili polnii slovar sochinenii i perevodov, napechatannikh na slovenskom i rossiiskom yazykakh ot
6. Chistovich Ya.A. Istoriya pervikh meditsinskikh shkol v Rossii. – SPb., 1883. – С. CCCXLII.
7. Sobol S.L. Osnovopolozhnik otechestvennoi gistologii A.M. Shumlyanskii (1748-1795) // Nauchnoe nasledstvo. Yestestvennonauchnaya seriya. – М.: АН СССР, 1951. – Т.2. – С. 425.
8. Kryshropa B.P. Shumlianskiy Oлександр Mykhailovich // Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh. XVII–XVIII st. – К.: Vyd. dim «КМ Akademiia», 2001. – S. 594-595.
9. Palkin B.N. Russkie gospitalnie shkoli XVIII veka i ikh vospitanniki. – М.:Medgiz, 1959. – S. 37.

Дата надходження рукопису до редакції: 20.09.2022 р.

Мета дослідження: з'ясувати історію появи книги О.М. Шумлянського про вдосконалення викладання медицини – «Мнение одного истиннолюбца о поправлении наиболее полезнейшей для людей науки» (1787), та проаналізувати її зміст, і, тим самим, закрити прогалину в біографії професора.

Матеріали та методи. Історичними джерелами для роботи були опубліковані матеріали, багато з яких досі не використовувалися біографами О.М. Шумлянського. В якості основного методу дослідження в статті був застосований історичний метод.

Результати. Вперше з'ясовано ініціатора відрядження О.М. Шумлянського закордон, час його перебування там, маршрут подорожі. Також, вперше розкрито зміст його книги, написаної за підсумками закордонної подорожі.

Висновки. З березня 1785 р. по серпень 1786 р. О.М. Шумлянський перебував у закордонній поїздки, куди був відряджений урядом для збору матеріалів про постанову викладання вищої медичної освіти. Ініціатором та організатором цієї поїздки був П.В. Завадовський. Він побував у Відні, Парижі, Лондоні. Зворотний шлях доктора проходив через Голандію та Пруссію. Результатом цього відрядження було написання книги «Мнение одного истиннолюбца о поправлении наиболее полезнейшей для людей науки» (1787). У книзі запропонована чітка система наук, яка має бути покладена в основу викладання у вищій медичній школі. О.М. Шумлянський передбачив подальший розвиток системи вищої медичної освіти. Належна увага у його системі була приділена також профілактичній дисципліні гігієна (діететика). Він перший у Російській імперії вказав на необхідність включити медичну поліцію до числа дисциплін, що викладаються.

Ключові слова: історія медицини, громадське здоров'я (медична поліція), О.М. Шумлянський, кінець XVIII ст.

Goal of research: find out the history of the appearance of the book by A.M. Shumlyansky about improving the teaching of medicine – «The Opinion of a Lover of Truth Concerning the Correction of the Most Useful Science for Men» (1787), as well as to analyze its content, and thus close the gap in the Professor's biography.

Materials and methods. Historical sources for this work were published materials. Many of them have not been used by the biographers of A.M. Shumlyansky yet. The article uses the historical method of research as the main one.

Results. For the first time it was found out: who was the initiator of A.M. Shumlyansky's business trip abroad; the time of his stay there; travel itinerary. Finally, for the first time, the contents of his book, which he wrote following the results of a trip abroad, were revealed.

Conclusions. From March 1785 to August 1786 A.M. Shumlyansky was on a business trip abroad, where he was sent by the government to collect materials on the establishment of higher medical education. The initiator and organizer of that trip was P.V. Zavadovsky. He visited Vienna, Paris, London. The doctor's return journey passed through Holland and Prussia. The result of that trip was his book of 1787. The book proposes a coherent system of sciences, which should be the basis of teaching in

higher medical school. He foresaw further development of higher medical education system. In his system, due attention was paid to hygiene. He was the first in the Russian Empire to point out the need to include Medical Police among the disciplines taught.

Key words: history of medicine, Public Health (Medical Police), A.M. Shumlyansky, late 18th century.

Відомості про автора

Васильєв Юрій Костянтинович – доцент, к. мед. наук, доцент кафедри громадського здоров'я Сумського державного університету; вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, 40007.
y.vasilyev@med.sumdu.edu.ua.